

ПАПСЬКЕ СУДОЧИНСТВО В КЛАСИЧНЕ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ: АПОСТОЛЬСЬКА ПЕНІТЕНЦІАРІЯ

POPE'S JUDICIARY IN THE LATE MIDDLE AGES: APOSTOLIC PENITENTIARY

Мацелик М.О., к.ю.н., доцент,
доцент кафедри теоретико-правових дисциплін

Навчально-науковий інститут права Державного податкового університету

Санжаров В.А., к.і.н.,
ст. викладач кафедри теоретико-правових дисциплін ННІ права

Державний податковий університет

Санжарова Г.Ф., старший викладач кафедри романської філології
та порівняльно-типологічного мовознавства

Київський університет імені Бориса Грінченка

Стаття присвячена дослідженню змін в організації роботи Апостольської Пенітенціарії за римських пап Авіньйонського періоду (1305–1378). Авторами констатовано, що Пенітенціарія розвинутого середньовіччя була однією з найважливіших установ управління Церквою. Значення Апостольської Пенітенціарії постійно зростає зі збільшенням «помилювальних» звернень до папи (особистих та через прокурорів). Висловлено думку, що реформування Пенітенціарії папами Авіньйонського періоду є складовою процесу конструювання нової етато-юридичної моделі Західної Християнської Церкви. З'ясовано, що основними елементами структурного реформування Пенітенціарії Авіньйонського періоду були: скорочення числа писарів пенітенціарії, здійснене Клементом V у 1311 р.; оприлюднення нових формулярів і статуту Пенітенціарії Бенедиктом XII у 1338 р.; перелік нових «таксацій» за складання та завірення документів; розробка статуту та запис звичаїв колегії переписувачів у 1350–1376 рр.; юридичне визначення обов'язків і привілеїв молодших пенітенціаріїв. Відзначено, що керівництво службою знаходиться в руках довірених та близьких до понтифіка осіб – кардиналів, діяльність останніх стає все більш спеціалізованою. Заохоченням для молодших пенітенціаріїв були єпископські престולי. Обґрунтовано, що просування службовців папського двору на віддалені єпископські кафедри авіньйонськими папами одночасно розширювало межі власної влади римських понтифіків у Церкві. Доведено, що ніяка інша категорія папських функціонерів не мала такого строкатого «національного» складу. У списку ста пенітенціаріїв, для яких можливо ідентифікувати місце походження, згадуються представники 12 «націй». Констатовано, що колегія переписників Пенітенціарії користувалася самостійністю і не залежала від колегії переписників папських бул; була організаційно і дисциплінарно автономною; службовці пенітенціарії (писарі) приносили присягу і були підпорядковані головному пенітенціарію. Авторі дійшли висновку, що Апостольська Пенітенціарія протягом Авіньйонського періоду стає окремим підрозділом папської курії з чітким адміністративним устроєм, визначеними повноваженнями, корпоративною структурою.

Ключові слова: канонічне право, Корпус Канонічного Права, папське судочинство, Апостольська Пенітенціарія, пенітенціарії, аудитор.

The article is devoted to the study of changes in the organization of the work of the Apostolic Penitentiary under the Roman popes of the Avignon period (1305-1378). The authors state that the Penitentiary of the late Middle Ages was one of the most important institutions for governing the Church. The importance of the Apostolic Penitentiary is constantly growing with the increase of petitions to the Pope (personal and through proctors). It is believed that the reform of Penitentiary by the popes of the Avignon period is part of the process of constructing a new etatico-legal model of the Western Christian Church. It was found that the main elements of the structural reform of the Penitentiary of the Avignon period were: the reduction of the number of penitentiary clerks by Clement V in 1311; promulgation of new forms and statutes of the penitentiary by Benedict XII in 1338; a list of new "assessments" for drawing up and certifying documents; elaboration of the statute and recording of the customs of the board of scribes in 1350-1376; legal definition of the responsibilities and privileges of minor penitentiaries. It is noted that the leadership of the service is in the hands of proxies and close to the Pope – cardinals (major penitentiary), the activities of the latter are becoming more specialized. Episcopal thrones were an encouragement to minor penitentiaries. It is substantiated that the promotion of the papal court officials to remote episcopal chairs by the popes of Avignon at the same time expanded the limits of the Roman pontiffs' own power in the church. It is proved that no other category of papal functionaries had such a diverse "national" composition. The list of one hundred penitentiaries for which origins can be identified mentions 12 "nations". It was stated that the board of scribes of the penitentiary was independent of the scribes of papal charters, had its own discipline and autonomy, employees of the penitentiary (scribes) took an oath and obeyed the major penitentiary. The authors came to the conclusion that the Apostolic Penitentiary during the Avignon period became a separate unit of the papal curia with a clear administrative organization, defined powers, corporate structure.

Key words: Canon Law, Corpus Juris Canonici, Papal Justice, Apostolic Penitentiary, penitentiaries, auditor.

Актуальність. В середні віки судовій діяльності, незалежно від того, чи вона ще пов'язана з іншими владними функціями, чи вже незалежна та «автономна», надавалося особливе значення. Швидкий розвиток папської адміністрації супроводжувався професіоналізацією та консолідацією її юрисдикції [1–6]. Папське судочинство поступово зростало і розвивалося протягом XII–XIV ст. [7–10]. До компетенції Апостольської Пенітенціарії належала значна кількість справ за поданими до Святого Престола зверненнями з усіх куточків християнського світу [11, с. 28–49]. Римські папи Авіньйонського періоду відіграли ключову роль в конструюванні нової етато-юридичної моделі західної християнської церкви [12, с. 199].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З кінця XX ст. німецькі вчені (Л. Шмюгге, Г. Браун, П. Херспергер, Б. Віггенхаузер, В. Мюллер, П. Кларк, П. Остінеллі,

А. Мосціатті та інші), продовжуючи традицію закладену на початку минулого століття Е. Голлером [7], активно видають матеріали (насамперед, звернення) Апостольської Пенітенціарії щодо середньовічних германських земель (1431–1484 рр.) [13]. Організаційний аспект папського судочинства обов'язково присутній в загальних роботах по «Авіньйонському папству», будь то класичні (Г. Молла, Б. Гійомен) [14; 5], чи більш новітні (Ж. Фавьє, Ж. Ролло-Костер, К. Салонен) [6; 15; 16, с. 259–275] дослідження. Останнім часом різним аспектам організації та функціонування Апостольської Пенітенціарії, співвідношенню положень канонічного права з практикою адміністрування в сфері церковного судочинства присвятили свої роботи Філіпо Тамбуріні, Людвіг Шмюгге, Вольфганг П. Мюллер, Арно Фосьє, Герхард Яріц, Кірші Салонен, Торстен Йоргенсен [17; 4; 10; 12; 16]. Проблеми

насильства [18; 19, с. 3–16], законності укладених шлюбів [11, с. 49–56], відносин в шлюбній сфері, звільненя від загального права (диспенсів та індульгтів) в пенітенціарній практиці, звернення до Апостольської Пенітенціарії з різних куточків християнського світу, насамперед за часів існування постійних реєстрів таких звернень, тобто з XV ст. (Герхард Яріц, Торстен Йоргенсен, Кірші Салонен, Паоло Остінеллі, Дженіфер МакДональд, Ана Марінкович, Людвиг Шмюгге, Етлева Лала, Антонін Калуш) знаходяться в центрі сучасної дослідницької уваги [20].

Метою нашого дослідження є аналіз сучасного стану вивчення правничих та організаційних засад Апостольської Пенітенціарії, внеску римських пап Авіньйонського періоду (1305–1378) в вибудову структури та організацію роботи однієї з найважливіших судових інституцій Західної Церкви періоду розвиненого Середньовіччя.

Виклад основного матеріалу. Апостольська Пенітенціарія виникла приблизно в середині XII століття з посиленням централізації церковного законодавства, резервуванням папами окремих категорій справ, практикою покаючих (судових або спокутних) паломництв, які вірні здійснювали в Рим, та необхідністю фіксації прощень та помилювань. В Авіньйонський період (1305–1378) організаційна структура папського правосуддя набула закінченого вигляду [6; 7; 8, с. 877–928; 9; с. 37–43; 14; 21, с. 129–177; 17, с. 251–268; 15]. Апостольська Пенітенціарія стає окремим підрозділом папської курії з чітким адміністративним устроєм, визначеними повноваженнями, корпоративною структурою, значущістю якої підкреслює те, що зазвичай її очолює кардинал. Протягом Авіньйонського періоду Пенітенціарією керували вісім кардиналів-головних пенітенціаріїв: Беранже Фредоль старший («*sanonum legumque peritia celebrerimus*»; помер 1323 р.), Госельм Жан («*expertus in iure sanonico et civil*»; помер в 1348 р.), Етьєн Обер (1348–1352), Жіль (Егідій) Альборноз (1353–1358 рр., помер в 1367 р.), Франческо дельї Атті (помер в 1361 р.), Гійом Брагош (помер в 1367 р.), Етьєн де Пуассі (1369–1373), Жан де Кро (помер в 1383 р.). Кардинал Фредоль, кандидат від «французької партії» на посаду римського понтифіка, продовжував виконувати обов'язки головного пенітенціарія під час тривалого конклаву після смерті папи Клементя V. В 1352 р. головного пенітенціарія кардинала Етьєна Обера було обрано папою (Інокентій VI). Від трьох головних пенітенціаріїв (Госельма Жана, Жили Альборноза, Франческо дельї Атті) залишилися формуляри (1335–1338, 1357–1358, 1360 років), які разом з листами молодших пенітенціаріїв є основними джерелами з організації роботи, категорій справ та оформлення документації Апостольської Пенітенціарії. Найкраще задокументована судова діяльність Фредоля і Жана, відповідно 15 та 50 справ. Тюремний реєстр Таємного Ватиканського Архіву (*Collectoriae 50*) налічує імена 19 осіб, які в 1344–1348 рр. були ув'язнені за наказом головного пенітенціарія Госельма Жана за фальсифікацію прохань і листів пенітенціарії [17, с. 258]. Діяльність на посаді головного пенітенціарія Етьєна Обера залишила по собі менше інформації (лише кілька записів). За період з вересня 1348 р. по грудень 1351 р. в Тюремному реєстрі зафіксовано 11 випадків ув'язнення, а потім звільнення, зазвичай через пару місяців, людей, звинувачених передусім у фальсифікації листів Пенітенціарії «*Penitentiaris Summus*» або «*Magnus*» Обером [17, с. 259, сн. 20].

8 квітня 1338 р. папа Бенедикт XII буллою («*In agro dominico*») оприлюднив «Формуляр Авіньйонської пенітенціарії»: статuti та регламенти з чітко визначеною таксацією вартості послуг з оформлення тих чи інших документів [22, с. 201–238].

До складу Пенітенціарії входили 1 головний пенітенціарій, від 12 до 20 молодших пенітенціаріїв, 1 аудитор, від 12 до 21 переписувача (останні чотири понтифікати по 18), тобто всього від 27 до 40 службовців

[5, с. 345, сн. 441]. Папські пенітенціарії, крім своїх безпосередніх обов'язків, задіяні для вирішення найсерйозніших і важливих проблем як у курії, так і за її межами. Пенітенціарій кардинал Жантіле да Монтефіоре був направлений папою до Парижа, потім у 1307 р. він вирушає до угорського королівства, де коронує короля Короберта, пізніше займається перевезенням скарбниці римської церкви, що залишалася в Перуджі, і несподівано помирає 27 жовтня 1312 р. у Луцці.

Кардинал Жіль Альборноз був призначений головним пенітенціарієм 14 квітня 1353 р. папою Інокентієм VI [7, т. 1, ч. 1, с. 93], який обіймав цю посаду до свого обрання, але через два з половиною місяці він отримав легатство в Італії та передав свої повноваження Андруану де ля Рош. 18 листопада 1357 р. після повернення кардинала в курію папа Інокентій VI поновив його на посаді, але вже у жовтні наступного року його відправили до нового легатства. Якби Жіль займався побудовою придворної кар'єри, керівництво службою було б передано регентові або лейтенанту (заступнику): у 1347 р. Жан Фабр заміняє Госельма Жана під час хвороби останнього [5, с. 344, сн. 346]. Франческо дельї Атті – єпископ Кассіно, а потім Флоренції, кардинал в 1356 р. – керував Пенітенціарією під час першої італійської мисії її глави кардинала Альборноза [7, т. 1, ч. 2, с. 9]. Аудитор Пенітенціарії Гайяр де Буавер відразу після смерті Гійома Брагоша був наділений необхідними повноваженнями і зберігав їх до прибуття в курію Етьєна де Пуассі 13 лютого 1369 р., через тиждень останній був призначений головним пенітенціарієм [7, т. 1, ч. 1, с. 93]. Така сама практика застосовувалася між другою легатською поїздкою Альборноза до Італії та обранням Гійома Брагоша, тобто між жовтнем 1358 р. і 13 листопада 1361 р. [5, с. 344, сн. 348]. Отже, можна відзначити перетворення придворних служб в синекуру, навіть якщо суто адміністративні завдання можна довірити звичайному заступнику.

Більшість особистих звернень щодо порушень церковного права та винятків (диспенсів) із загального права надходили до головного або молодших пенітенціаріїв. Пенітенціарії, що спеціалізувалися на розгляді справ, що передавалися на їхній розсуд, проходили серйозний іспит і залежали безпосередньо від папи. На них поширювалися привілеї папських капеланів: вони отримували заробітню платню («*un salaire*») та два комплекти одягу на рік, користувалися правом постою та ремонту одягу під час поїздки [7, т. 1, ч. 2, с. 177–178; 23, с. 217–238]. Точна їхня кількість, як здається, не була визначена. Для понтифікату Клементя VI – 16–18 осіб; 13 – при Бенедикті XII; 20 – в 1350 р. [24, с. 455–477; 25, с. 449–459]. На відміну від головних пенітенціаріїв, з яких тільки один – Жантіле да Монтефіоре – був ченцем-францисканцем, всі молодші пенітенціарії ченці: францисканці, домініканці та мінорити, августинці та кармеліти. Зі списку платєжів, здійснених Апостольською палатою за часів папи Іоанна XXII у 1321–1322 рр., ми знаємо імена 13 молодших пенітенціаріїв, які орендували будинки в місті Авіньйоні та вартість оренди, яку, можливо, встановив сам понтифік (10 турських ліврів на місяць). Апостольська палата також оплачувала проживання молодшим пенітенціаріям, які під час Авіньйонського періоду служили в римських базиліках; про це свідчить платіж, здійснений Бенедиктом XII у 1339 р. на користь 4 пенітенціаріїв-італійців базиліки св. Петра [17, с. 264, сн. 43].

«Національне» розмаїття працівників необхідна умова для роботи служби: той, хто звертався з каяттям, міг говорити перед пенітенціаріями рідною мовою. Під час понтифікату Урбана V у Пенітенціарії були представлені такі «нації»: французька, англійська, аквітанська, фламандська, бретонська, німецька, чеська, польська, скандинавська, угорська, італійська та іберійська (у складі Каталонії, Арагона, Навари). У записях реєстру Апостольської

Пенітенціарії часто наголошують на лінгвістичній компетентності нових службовців [5, с. 335, сн. 351–353].

Ніяка інша категорія папських функціонерів не мала такого строкастого національного складу: між 1347 та 1352 роками папа Клемент VI додав 2 французів з Півдня, 3 з Півночі, 6 лімузенців, 3 італійців, 3 іспанців, 3 німців, 3 чехів, 1 угорця, 2 шведів та 1 англійця. У списку ста пенітенціаріїв, для яких моливо ідентифікувати походження, згадуються 12 «націй»: 21 італієць, 8 німців, 3 угорці, 8 чехів, 2 поляки, 3 скандинави, 9 англійців, 7 іберійців, 3 бретонці, 2 фламандці, 17 французів, 14 лангедокців, 4 лангедойльці [5, с. 336, сн. 355]. Незначна чисельна перевага французів та італійців викликана частотою звернень до папської Пенітенціарії.

209 осіб згадуються в документах Авіньйонського періоду з титулом «пенітенціарій». Зазвичай це «брат» такий-то. Але іноді трапляються більш значущі деталі, наприклад, вчені ступені у богослов'ї та канонічному праві. Згідно з підрахунками Б. Гійомена, до складу Апостольської Пенітенціарії входили 7 магістрів та 5 докторів теології, 2 доктори та бакалавр канонічного права, 1 професор [5, с. 336, сн. 356]. Монах-августинець Петро де Міддельбург – магістр теології – вивчав богослов'я в університетах Парижа та Тулузи, виконував обов'язки схоласту свого ордена у Кельні, Трірі, Брюгге та в Англії. Монах-августинець Жан Ко запрошує свого колегу з університету Тулузи Жака Фук'є показати папі Клементу VI свою класифікацію глос до Біблії. Лімузенський мінорит Жан Ріго – пенітенціарій за пап Клементів V та Іоанна XXII – підбиває підсумки своєї роботи в трактаті «Формула віри» (1309–1312 рр.), присвяченому кардиналу Беранже Фредолю старшому. У 1329 р. до Пенітенціарії увійшов португальський францисканець, професор канонічного права в Перуджі, теоретик папської влади Альварес Пелайо.

Наявність університетського ступеня є важливим, але не єдиним значущим фактором для обіймання посади в Пенітенціарії. Не варто забувати і про заступництво сильних цього світу: Б. Гійомен дає добірку випадків попадання в Пенітенціарію за владною протекцією або рекомендацією [5, с. 337, сн. 361–370]. Король римлян Карл Моравський просить за якогось Іогана, домініканця з Праги. В Апостольській Пенітенціарії знаходиться місце для провінціала англійських домініканців (після смерті влітку 1361 р. Роберта Вінчестерського) і сповідника французького короля Філіпа V і королеви, мінорита Жана В'єль. Цистерціанець з Фонфруада, камергер та бібліотекар Бенедикта XII Жан Анжильбер був призначений папою молодшим пенітенціарієм. Лікар і капелан головного пенітенціарія кардинала Беранже Фредоля Жан де Соммабр виконує обов'язки переписувача і водночас має посаду в пенітенціарії.

Незважаючи на необхідність невідлучно перебувати в курії, пенітенціарії іноді виконують папські доручення і за її межами. Етьєн Латуїль в 1374 р. займається реформуванням монастиря францисканців в Авіньйоні. Августинець Ніколя Лебраон між 1363 та 1366 рр. намагається переконати капітанів найманців (рутьєрів) переорієнтуватися на визволення Святої Землі. Ніколя привіз англійському королю і герцогу Аквітанії листи щодо клятви прелатів Гієні. Він бере участь у вирішенні

суперечки між єпископом Сіона та сеньйором Шатійоном у Валі. У 1365 р. він отримав компаньйона – теж пенітенціарія – англійського бенедиктинця Томаса Брінтона.

Але, як правило, придворні кар'єри більшості службовців проходять виключно в Пенітенціарії через саму спеціалізацію цього органу: Бернар де Пам'є, а пізніше Жеро Камбалу провели тут невідлучно більше 20 років.

Заохоченням за їхню службу було призначення на єпископства. Географія престолів, отримуваних пенітенціаріями різноманітна. Насамперед це італійські, німецькі та англійські престолы, щоб підтримувати там вплив папи. По-друге, ті престолы, де мало куріальних вакансій (тобто за межами, визначеними канонічним правом) – у Бретані, Шотландії, Скандинавії, Португалії. По-третє, це престолы навколо Авіньйона, де папа розміщує своїх сповідників. Подібна практика характерна насамперед для папи Іоанна XXII, 14 з 22 єпископських призначень пенітенціаріїв належать саме йому. Виняток – перигоржець Елі Раймон: він був обраний генералом домініканців у 1367 р. Увага до кар'єрного зростання наголошує на важливості служби пенітенціаріїв.

Службовці пенітенціарії (писарі) склали присягу великому пенітенціарію. Колегія переписувачів мала свою дисципліну та автономію. Ніхто не міг бути відсутнім, не попередивши головного пенітенціарія, який мав право усунення з посади та відлучення писаря у разі одруження або необгрунтованого призначення вже одруженого, оскільки посада переписувача передбачала чернечий постриг та носіння тонзури. Кандидат, незалежно від того церковним чи світським владикою він був рекомендований, не міг посприяти роботі писарем у пенітенціарії з будь-якою іншою адміністративною функцією. Колегія переписувачів пенітенціарії була самостійна і незалежна від писарів папських грамот. Клемент V, поступаючись побажанням самих переписувачів, які відчували загрозу своїм привілеям у разі появи нових колег, встановив фіксовану чисельність колегії – 12 осіб (булла «Dignum»). До середини століття число переписувачів збільшилося до 18. Усього за авіньйонський період їх чисельність склала 136 осіб.

Висновки. Таким чином, у XIV ст. завершилося інституційне оформлення системи папського правосуддя, однією з найважливіших ланок якого є Апостольська Пенітенціарія. Основними елементами структурного реформування Пенітенціарії авіньйонського періоду були: 1) здійснене Клементом V у 1311 р. скорочення числа писарів пенітенціарії з 21 до 12; 2) оприлюднення Бенедиктом XII у 1338 р. формуляру і нового статуту пенітенціарії; 3) перелік нових «таксацій» за складання та завірення документів; 4) розробка у 1350–1376 рр. статуту та запис звичаїв колегії переписувачів; 5) юридичне визначення обов'язків і привілеїв молодших пенітенціаріїв.

Про значущість папської Пенітенціарії свідчить той факт, що керівництво службою знаходиться в руках довірених та близьких до понтифіка осіб – кардиналів, їхня діяльність стає все більш спеціалізованою. Заохоченням для молодших пенітенціаріїв є єпископські престолы. Просуваючи своїх наблизених, службовців папського двору на віддалені єпископські кафедри, авіньйонські папи одночасно розширювали межі власної влади у церкві.

ЛІТЕРАТУРА

1. Corpus Iuris Canonici / E.A.Friedberg, A.L. Richter. Leipzig : Tauchnitz, 1879–1881. 2 Bd. civ, 1472 col.; lxxvii, 1340 col.
2. Санжаров В.А. Витоки і джерела канонічного права в Західній Європі до Декрету Граціана. *Правова позиція*. 2022. № 1 (34). С. 5–9. DOI: <https://doi.org/10.32836/2521-6473.2022-1.1>.
3. Санжаров В.А. Оформлення системи церковного права в Західній Європі у XII столітті. Декрет Граціана. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2021. Вип. 6 (41). С. 18–21. DOI: [https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i6\(41\).959](https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i6(41).959).
4. Schmutge L. Kanonistik in der Pönitentiarie. *Stagnation oder Fortbildung? Aspekte des allgemeinen Kirchenrechts im 14. und 15. Jahrhundert* / ed. M. Bertram. Tübingen, 2005. S. 93–115.
5. Guillemin B. La cour pontificale d'Avignon (1309-1376). Étude d'une société. Paris: De Boccard, 1962. 807 p.
6. Favier J. Les papes d'Avignon. Paris : Fayard, 2006. 826 p.

7. Göller E. Die päpstliche Pönitentiare von ihrem Ursprung bis zu ihrer Umgestaltung unter Pius V. Rome : Loescher, 1907–1911. Bd. I. Die päpstliche Pönitentiare bis Eugen IV. 1. Teil. Darstellung. IX, 278 s. 2. Teil. Quellen. V, 189 s.
8. Mollat G. Contribution à l'histoire de l'administration iudicatoire de l'Eglise romaine au XIVe siècle. *Revue d'histoire ecclésiastique*. 1936. Vol. 32. P. 877–928.
9. Санжаров В.А. Інституційне оформлення папського правосуддя з повноправною юрисдикцією у XIV столітті: Римська Рота. *Актуальні проблеми держави і права*. Одеса, 2022. № 93. С. 37–43. DOI: <https://doi.org/10.32837/apdp.v0i93.3312>.
10. Mueller W.P. Die Gebühren der päpstlichen Pönitentiare (1338-1569). *Quellen und Forschungen aus italienischen Archiven und Bibliotheken*. 1998. Bd. 78. S. 189–261.
11. A Sip from the 'Well of Grace': Medieval Texts from the Apostolic Penitentiary / K. Salonen, L. Schmutgen. Washington: Catholic University of America Press, 2009. 196 p.
12. Fossier A. La Pénitencerie apostolique en Avignon ou la justice des âmes comme style de gouvernement (XIVe siècle). *Les justices d'Eglise dans le Midi (XIe-XVe siècles)*. Cahiers de Fanjeaux. 2007. Vol. 42. P. 199–239.
13. Repertorium Poenitentiariae Germanicum. Verzeichnis der in den Supplikenregistern der Pönitentiare vorkommenden Personen, Kirchen und Orte des Deutschen Reiches. Tübingen, 1998–2005. 6 Bd.
14. Mollat G. Les papes d'Avignon 1305–1378. Paris: Letouzey&Ané, 1949. 598 p.
15. Rollo-Koster J. Avignon and its Papacy, 1309–1417: Popes, Institutions, and Society. Lanham, Md. : Rowman & Littlefield, 2015. XIV, 314 p.
16. Salonen K. The Curia: The Apostolic Penitentiary. *A Companion to the Medieval Papacy: Growth of an Ideology and Institution* / ed. K. Sisson, A.A. Larson. Leiden, 2016. P. 259–275.
17. Tamburini F. La Penitenzieria apostolica durante il papato avignonese. *Aux origines de l'État moderne. Le fonctionnement administratif de la papauté d'Avignon*. Rome: École Française de Rome, 1990. P. 251–268.
18. Müller W.P. Violence et droit canonique: les enseignements de la Pénitencerie apostolique (xiiiè–xviè siècle). *Revue historique*. 2007. Vol. 131. P. 771–796.
19. Clarke P.D. The Medieval Clergy and Violence: An Historiographical Introduction. *Violence and the Medieval Clergy* / ed. G. Jaritz, A. Marinković. Budapest, 2011. P. 3–16.
20. Et usque ad ultimum terrae : the Apostolic Penitentiary in local contexts / ed.G. Jaritz, T. Jørgensen, K.Salonen. Budapest : CEU, 2007. 130 p.
21. Majic J. Die apostolische Pönitentiare im 14. Jahrhundert. *Römische Quartalschrift*. 1955. Bd. 50. S. 129–177.
22. Denifle H. Die älteste Taxrolle der apostolischen Pönitentiare. *Archiv für Literatur- und Kirchengeschichte des Mittelalters*. 1888. Bd. 4. S. 201–238.
23. Guillemain B. Les chapelains d'honneur des papes d'Avignon . *Mélanges d'archéologie et d'histoire*. 1952. T. LXIV. P. 217–238.
24. Clarke P. Between Avignon and Rome : Minor Penitentiaries at the Papal Curia in the Thirteenth and Fourteenth Centuries. *Rivista di Storia della Chiesa in Italia*. 2009. LXIII, №. 2, P. 455–510.
25. Tamburini F. La Sacree Penitencerie apostolique et les penitenciers mineurs pontificaux. *Studia canonica*. 1997. Vol. 31. P. 449–459.